

BURANA MÜZESİ VE BALASAGIN*

Yazan: E. TÖRÖKAN UULU**

Çeviren: Bilal YILDIZ***

Burana minaresi, Kırgızistan'ın ünlü arkeoloji anıtlarından biridir. Burana minaresinin olduğu yere, Balasagin şehrinin kalıntıları denilmektedir. Şehrin bu kalıntıları, Sarı Özön Çüy'ün Tokmok şehrinin güney tarafından 12 km uzaklıkta yer almaktadır. Aralık 1976 yılında Kırgız Hükümeti tarafından alınan kararname kapsamında bu alan, devlet koruması altına alınmış, Cumhuriyet Mimari ve Arkeoloji Kurumu'na bağlı olarak Burana Açık Hava Müzesi kurulmuştur.

Müzenin, toplum hayatında ve insanoğlunu yetiştirmedeki rolü çok büyüktür. Çünkü asırlar öncesi insanoğlunun eliyle ve zekâsıyla meydana getirilen eşyalar korunmakta ve bu eşyalar, o zamanki insanların kültürünü ve yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Bunları gören insanlar, özellikle genç nesiller, onlardan ders alarak geçmişteki atalarının mesleklerini ve yeteneklerini öğrenerek daha ileriye götüreceklerdir. Bu nedenle Sovyet hükümetinin ilk günlerinden itibaren Vladimir İliç Lenin,¹ anıtlara özel bir önem vermiş ve müzelerin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik çok sayıda kanun çıkarmıştır.

* Burana Muzeyi Cana Balasagin, Tokmokska Tipografiya, Tokmok, Kırgızistan, 1993.

** Esenkul TÖRÖKAN UULU (d. 1915 Şamşı/Burana Beyliği-ö. 2011 Bişkek): Kırgız nesep bilgini, Sovyetler Birliği Komünist Parti Memuru. Çalışma hayatına 1930 yılında kurulan Burana devlet çiftliğinde (kolhoz) başlamıştır. 1930-36 yılları arasında çiftçi ve komsomol birliğinin (Komünist Parti Gençlik Birliği) sekreteri, 1936 yılında Stalin adlı çiftliğin başkanı, 1938-39 yılında Komünist Parti Gençlik Birliği Çatkal İlçe komitesinin 1. Sekreteri olarak görev yapmıştır. 1939 yılında 2. Dünya Savaşı'nda Stalingrad'ı savunmak için katılmıştır. 1950-52 yıllarında İvanovka İlçe Belediye Başkanlığı yapmıştır. 1952-55 yılları Cayıl İlçesi 1. Sekreteri, 1955-76 yıllarında Sokuluk, Kant, İvanovka, Çüy İlçe Belediye Başkan Yardımcısı olarak çalışmıştır. 1977 yılında Burana Arkeolojik – Mimari Kompleksinin kuruluşuna katılmış ve 18 yıl müdürlüğünü yapmıştır. 1990 yılında Yedi Öküz İlçesi'ne bağlı Şalba Köyü'nde gerçekleştirilen şecere uzmanları yarışmasını kazanarak madalya ve nişan almaya hak kazanmıştır.

*** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bilalyildiz@sdu.edu.tr

¹ Vladimir İliç Lenin (d. 22 Nisan 1870 Ulyanovsk-ö. 21 Ocak 1924 Gorki Leninskiye): Vladimir İlyiç Ulyanov, bilinen adıyla Lenin. Rus sosyalist devrimci, Ekim

Bunun gerçek bir şahidi olarak, Burana şehrinin etrafının müze olarak yapılması kabul edilmiştir. Müze, eğitim ve kültür kapsamında 1977 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. Açık hava alanında müze yapmak hiç kolay olmamıştır. Özellikle müzenin etrafını uygun şekilde getirmede ve adına yakışır eserleri bulmada ve naklinde çok zorluklara ve sıkıntılara maruz kalınmış, ancak çok zor da olsa bunlar aşılmıştır. Son 30-40 yıl içerisinde bu alanda eskiden var olan köy tarzındaki (toplam sayısı 8) binalar yıkılarak koruma alanı temizlenmiş, eski şehir içerisi ile minarenin kenarından geçen otoyol kapatılarak bu yolun güzergâhı kalenin kuzey tarafında yeniden yapılmıştır.

Bu çalışmalardan başka, müzenin koruma alanı ve açık hava müzesi içerisindeki eserleri su taşkınlarından korumak amacıyla, minarenin doğu tarafında su akan Burana çayının 1,5 km'lik yerine beton dökülerek sağlanmıştır.

Müzenin çok az sayıdaki personeli, müze için gerekli ve uygun olan eserleri bulma ve toplama faaliyetlerini, oradaki topluma ve halka dayanarak yürütmüştür. Eserleri bulma ve toplamada Kırgızistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Arkeoloji Bölümü'nün personeli, arkeolog ve bilim adamı D. F. Vinnik² (EK 1-A) çok büyük katkı sağlamıştır ve bu işe aktif olarak katılmıştır. Günümüzde bile müze fonuna ait, bilimsel olarak üzerinde araştırma yapılan ve daha yapılmayan 5 binden fazla eser mevcuttur. Bu eserlerin içinde VI-XI. yüzyıllara ait atalarımızın mahir marangozlarının elleri ile yapılmış 80'den fazla taş balbal,³ M.Ö. V-II yüzyıllara ait 150'ye yakın taş üzerine kazılmış hayvan resimleri, Arap alfabesi ile yazılmış taş anıtlar ve çok sayıda taştan yapılmış ziraat aletleri bulunmaktadır. Başka müzelere bakıldığında Burana müzesinin farklılığı, açık havada olmasıdır. Bu

Devrimi'nin lideri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin öncüsü olan Rus Komünist Partisi/Bolşevik lideridir.

² D. F. Vinnik (d...-ö...): Dmitri Feodoroviç Vinnik. Sovyet Kırgız Antik Çağ Tarihi Uzmanı. Kırgızistan'da yapmış olduğu arkeolojik çalışmaları P. N. Kozhemiako ile birlikte kitaplaştırmış, 1975 yılında "Arkheologicheskie Pamiatniki Priissykulia (Issik Göl'deki Arkeolojik Hatıralar)" adıyla yayınlamıştır.

³ Türklerin ölümlerinin mezarına koydukları, ölüyü temsil eden mezar taşıdır. Bkz., Tuncer Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları", *Türkler* (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, s. 292-293 (ss. 277-307); Ölen kahramanın hayatta iken öldürdüğü düşmanların taştan yontma tasvirleridir. Bkz., Laszlo Rasoyı, "Tarihte Türklük", *Türkler* (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, s. 361. (ss. 350-377)

nedenle eserlerin hemen hemen büyük çoğunluğu açık hava altında durmaktadır.

Bunun haricinde müzede, bol miktarda arkeologlar tarafından bulunan ve halktan toplanan çeşitli ebatlarda topraktan yapılmış çömlekler, ev eşyaları, çok güzel desenler ile çizilmiş tuğlalar, farklı ebatlarda çömlek su boruları ve daha başka günlük hayata ait eşya mekanizmaları bulunmaktadır. Bu çeşit eserler, Burana müzesinde daha çok görülmektedir. Bu eserlerin bazıları, gelen ziyaretçilerin görmesi için özel tasarlanmış iki küçük odada intizamli bir şekilde sergilenmektedir.

Müzedeki eserlerin merkezini, Burana minaresinin kendisi ve onunla beraber yan yana duran anıtkabirler [türbeler] ve sonraki arkeolojik kazılarda bulunmuş olan (D. F. Vinnik'in yöneticiliği altında) hamam, medrese kalıntıları ve su boru sistemleri [künkler] oluşturmaktadır. Kale ile birlikte toplam 36 hektar yeri kapsayan Burana şehrinin arazisi, barikatları ilave edildiğinde herkesin ilgisini çeken, vakti zamanında çiçeklerin açtığı, mucizevî bir yer olduğunu anlatmaktadır.

Burana minaresi, Orta Asya bölgesindeki ünlü ve yüksek minarelerin en eskisidir. Minare, X. yüzyılın sonu, XI. yüzyılın başında kurulmuştur. Burana minaresi, Karahanlı (840-1212)⁴ mimarisinin ilk adımlarından biridir. Bilim adamlarının söylediklerine göre, X. yüzyıla kadar minareler çok yüksek yapılmamıştır. Ancak arkeoloji uzmanlarının tahminî hesaplamalarına göre, Burana minaresinin ilk yüksekliği 45-46 metreye kadar ulaşmaktadır. Bu tespite göre Karahanlı devri, yüksek minarelerin kurulmasına öncülük yapmıştır. Zaman, doğal afetler ve savaşlar böyle minareleri harabeye dönüştürmüştür. Burana minaresi de bu gibi sebeplerden dolayı daha sonra yarısı yıkılarak günümüzde sadece 24 metre yüksekliğinde kalmıştır.

Burana minaresi, şehir merkezinin doğu tarafında yapılmıştır. Bu gibi minareler öncelikle dine inananları tazim etmeye davet etmek (ezan okumak) için kullanılan bir yer iken, diğer yandan kaleyi korumada gözetleme için uygun bir yer olmuştur. Çünkü 40-50 metre yükseklikten etrafı gözetlemek çok uygundur. Sonunda bu şekilde süslenip güzelleştirilen minare şehre muhteşem bir güzellik katmış, insanları kendine hayran bırakmıştır.

⁴ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. bs., Ankara, 2008, s. 130.

Minare 25x25x5 cm ebadında balçıktan pişirilmiş tuğlalar ile dikilmiştir [yapılmıştır]. Temelinin yer altındaki derinliği 5-6 m olup, taşlar ve pişirilmiş tuğlalar çok sıkı bir şekilde koyularak, bazı yerlerine çam ağacından kalaslar yatırılarak yer altından yukarı doğru örülmüştür. Temelin üzerine uzunluğu ve genişliği 12,3x3x12,3 m, yüksekliği ise 1,2 m olan kare şeklinde zemin merdiveni yapılmış, merdivenin genişliği 40 cm, yüksekliği ise 50 cm boyundadır. Minare, zeminden yukarıya doğru iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü, 8 kenarlı 4 m yüksekliğindeki temeli oluşturmakta ve zeminin üzerine kurulmaktadır. İkinci bölümü ise, pişmiş tuğladan silindir şeklinde olarak yukarı doğru yükseldikçe incelen 18 m yükseklikteki gövdeden oluşmaktadır. Minarenin dipteki çapı 10,4 m, yukarı ucu 6 m'den meydana gelmektedir.

Minarenin gövdesi, pişmiş tuğlalardan yapılmış, muhtelif şekillerle yerleştirilmiş, birbirine benzemeyen göz kamaştırıcı (benzersiz) desenler ile süslenmiş beş kasnak ve pürüzsüz kuşak gibi yapılmış beş görünüşü vardır. Baktığınızda, usta mimarların eliyle yapılan bu manzaralar, insanı kendine cezbediyor.

Minarenin güney tarafında yerden 5 m yükseklikte kapısı bulunmaktadır. Kapının genişliği 65 cm, yüksekliği ise 1,5 m'dir. Kapıdan minarenin içerisine girişinden itibaren dolambaçlı şekilde yukarı doğru çıkan, tuğladan yapılmış merdiven ve içerisine ışık veren iki pencere (delik) bulunmaktadır.

Burana minaresinin bulunduğu şehrin büyüklüğü hakkında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, bilim adamı, arkeolog P. N. Kojomyako⁵ şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Minarenin bulunduğu şehrin kalıntıları geniş bir alana sahiptir. Şehir ilk başta iki bölümden oluşmaktadır. Birinci merkezî bölüm kale olup, dört köşeli planda kurulmuş, sahası 36 hektar alana sahiptir. Bunun korunma duvarı ise 570 x 600 m uzunluğunda olup, kalın blok şeklinde tuğlalardan örülmüştür. İkinci bölümü ise, kalenin dışında 25-30 km² yere sahip şehirdir. Burada şehirde yaşayan esnafın, sanatkârların ve çiftçilerin evleri yapılmıştır. Bu alanın etrafı 20 km'ye varan uzunlukta iki sıra kale duvarı ile çevrilmiştir. Şehir içerisinden su akmıştır. Bu su, yakındaki dağdaki kaynaklardan su boruları ile getirilip, şehrin her tarafına verilerek su

⁵ P. N. Kojomyako (d. 1918 Kazakistan, Kostonay Vilayeti, Jetigara İlçesi-ö. 1973 Arhangelsk Köyü): Tarihçi-Arkeolog. 1960-1973 yılları arasında Arkeoloji bölümü başkanlığı yapmıştır.

ihtiyaçları karşılanmıştır. Kısaca bu şehir, zamanında Orta Asya'da ekonomisi ve kültürü büyüüp gelişmiş yerlerden biri idi. Bu şehir üzerinden meşhur "Büyük İpek Yolu" kervanları geçmiştir." Bunun hakkında aşağıda bahsedeceğiz.

Bir asırdan fazla süre içinde şehir çökerek oradaki binalar harabeye dönmüştür. Burana minaresi ise, doğanın her türlü afetlerine maruz kalarak (yağmur, rüzgâr vb.) tuğlaları bozularak yıkılma durumuna kadar gelmiş durumdayken, depremden minarenin üst tarafı yıkılarak sadece 24 m'lik kısmı kalmıştır. Minarenin bundan sonraki halini koruma amacıyla 1927 yılında M. M. Loginov'un⁶ yönetimi altında minarenin alt tarafının temeli tamir edilmiştir (EK 3). Daha sonra 1970'lere kadar (EK 4) hiç bir bakım yapılmamıştır.

Kısaca belirtirsek, Burana minaresi ve Balasagın şehrinin etrafı, Kırgız milletinin tarihi ve geçmiştir. Dolayısıyla gelecek kuşak için bunun korunması çok önemliydi. Minarenin korunması ve müze olarak yapılanmasında Kırgız Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın, özellikle Külüypa Konduçalova'nın⁷ emeği çok büyüktür. Bu kişinin desteği ile maddî destek verilerek 1960'ların sonu 1970'lerin başında Kırgızistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Arkeoloji Bölümü'nden bilim adamı Dmitri Feodoroviç Vinnik'in yönetimi altında arkeoloji faaliyetleri gerçekleştirilerek çok önemli binaların (üç anıtkabir, hamam, medrese vb.) izi bulunmuştur. 1970-1974 yılları arasında B. V. Pomaskin'in⁸ projesi ile Kırgız Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı bünyesindeki Restorasyon Kurumu tarafından Burana Minaresi'nin yeniden tamir ve restorasyon işleri yapılmıştır. Bu beş sene içerisinde minarenin bozulmuş ve eskimiş her yeri tamir edilerek, minareye çıkmak için güney tarafından yeni [metal] merdiven yapılmıştır. Bunun yanında üç anıtkabir de yarım yamalak tamir edilmiştir.

Ortaçağın önemli bir şehri olan Balasagın şehri, müzeye dönüştürülmesinden itibaren ülkemizin (SSCB'nin) her tarafından ve dış ülkelerden insanların gelmesi ile daha güzel olmaya başlamıştır. Böyle

⁶ M. M. Loginov (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

⁷ Külüypa Konduçalova (d. 1920 Frunze/Bişkek-ö.) Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk Dış İşleri ve aynı zamanda Kültür Bakanlığı'nın Başçısı. (O dönemde Kültür Bakanlığı için, "Başçı" unvanı kullanılmaktadır.) Tyan-Şan'ın "Demir Kadını" olarak bilinmektedir.

⁸ B. V. Pomaskin (d...-ö. 18 Aralık 2008 Bişkek): Mimar ve arkeolog. Manas Kümbeti, Burana Kulesi [Minaresi], Özgen mimarî kompleksi, Şah Fazıl, Taş Rabat ve Oş şehrindeki Süleyman Dağı kazılarını yönetmiştir.

güzel yapılmış minareyi görmeyi arzulayan ve onun tarihini bilmek isteyen milletlerin sayıları her geçen yıl artmaktadır. Müze olarak faaliyete geçtiği günden itibaren yaklaşık 15 sene içerisinde SSCB milletlerinden 300 bin, yurt dışından ise 9 binden fazla insan ziyaret etmiştir. SSCB'nin 130'dan fazla şehrinden, yurt dışından ise, 50'den fazla milletten heyetler gelmiştir. Örneğin, SSCB'nin Moskova, Leningrad, Dalniy Vostok, Kamçatka, Yakutistan, Kiev, Riga, Odessa, Baltık Devletleri ve Orta Asya'nın birçok şehrinden insanlar buraya gelmişlerdir. Yurt dışından ise, ABD, Londra, Roma, Japonya, Hindistan, Fransa, Avusturya, Kore, Almanya, Afrika, Afganistan, Polonya Suriye vd. ülkelerden ziyaretçileri kabul etmiştir. Gelen heyetler tarihî müzemizi büyük ilgi ile ziyaret ederek, 750'den fazla [kişi veya heyet] düşüncesini ve dileğini müze defterine yazmıştır. Örneğin, Moskova'dan gelen heyet, "Kırgızistan kültürünü tanımak bizi çok mutlu etti. Bundan sonra bu kültürü korumanızı dileriz. Bu eski kültürü ve anıları belki bizden sonraki asırlarda bizim torunlarımız ve onların çocukları da görebilecektir" diye yazmıştır. Uzak Doğu'nun Habarovsk şehrinden gelen işçi heyetleri şöyle yazmıştır: "Biz Habarovçular, Kırgızistan'dan çok uzak olsak bile daha okulda iken Kırgız tarihini bilmekteydik. Bu milletin kültürünün çok eskiden beri gelişmiş olduğunu, bugün kendi gözümüz ile gördük. Burana anıtı bizi çok duygulandırdı. Bizim de bir kaç on yıl sonra torunlarımızın turist olarak gelip, geçmiş asrın bu kültürünü göreceğine inanıyoruz." SSCB'nin Sağlık Akademisi'nin bilim adamları ise, "Sizlerin en eski ve çok güzel anıtınızı görünce, eski milletlerin sanatçılara, ustalarına ve kültürüne hayran kaldık ve çok mutluyuz. Bu mükemmel anıtı yapanlara çok minnettarız." Kırgız Tarihini ve Kültürünü Koruma Derneği'nin III. Çalıştayı'na katılan Orta Asya Cumhuriyetleri'nden ve Kazakistan'dan gelen heyetler de, kendi düşüncelerini şu şekilde paylaşmışlardır:

"Minare ile anıtkabirlerin kendisi, arkeolojik yapı olarak eski Kırgız kültürünün çok gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Çok zaman geçmeden geçmiş üstatların nesilleri, eski Kırgız milletinin bütün var olan kültürlerini inşa ederek onu koruyabilirler." Müzelerin Uluslararası Sovyet Komitesi'nin XXXV. Oturumu'nun katılımcıları ziyaret ederek, "Mükemmel olan Burana arkeoloji ve mimarî tesisini çok büyük bir heyecanla gördük. Bunun restore edilmesine harcanan emeği [yerinde] görüp, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak geçmiş kültürün

restore edilmesine çok büyük önem verdiklerini müşahede ettik.” diyerek kendi görüşlerini yazmışlardır.

Bunun haricinde müzeyi çok sayıda kültür, sanat alanında yazarlar, şarkıcılar da ziyaret ederek, geçmiş asır[lar]daki atalarımızın yetenekli elleri ile yaptıkları hatıralara hürmet ederek kendi dilek ve düşüncelerini yazmışlardır. Örneğin ünlü yazar, Toktogul adlı Devlet ödülünün sahibi, Kırgız Cumhuriyeti'nin kültürüne katkı sağlayan işçi [Devlet Sanatçısı] unvanına sahip drama sanatçısı Nasirdin Baytemirov⁹;

Devirler değişti emeğe saygı gösteren yok,
Nasırlı tabanlıyı¹⁰ kim deyip hürmet eden yok,

Padişahlar ve beyler parçalanıp yıkılsa da,
Kölelerin yaptığı Burana yıkılmadı” demiştir.

Kırgız SSC'nin sanatına ve edebiyatına çok büyük emeği geçen işçi [Devlet Sanatçısı] unvanına sahip olan yazar Satkın Sasıkbaev¹¹ ise,
“Burana geçmişi hayalen hatırlatıp,
Duruyor gibi tepesi göklere değip,

Bereketli geniş Çüy tarlasında,
Kuvvetli köknar ağacı gibi yükselip,

Pişmiş tuğla, çömlek gövde boyu,
Sonsuzluğa yerleşip, sapasağlam durup,

Yetenekli ustalar, ırgatlar yapmıştır
Kegeti'nin¹²toprağından yoğurup, ezip” diye düşüncesini tasvir etmiştir.

Gazeteci Çınara Ünürova¹³ ise,

“Başı göklere yükselen Burana,
Gönlü cezbedip sevindirir,

⁹ Nasirdin Baytemirov (d. 1916-ö. 1996) Yazar, şair, dramcı. Burana'nın yakınındaki Kegeti Köyü'nde doğdu. 1955 yılında Moskova'daki Gorki adlı Edebiyat Üniversitesi mezunu.

¹⁰ Çalışmaktan dolayı ayağı nasır bağlayıp, topukları yarılan kişilere saygı gösteren yok.

¹¹ Satkın Sasıkbaev (1907-1997): Yazar, şair, gazeteci ve mütercim.

¹² Burana minaresinin 13 km Kuzey-Batısı'ndaki köyün adı.

¹³ Çınara Ünürova (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

Asırları, devirleri eskitir,

Görkemi, güzelliği bambaşka” diye yazmıştır.

[Müze defterinde] Buna benzeyen düşünce çok fazladır. Sadece bu halk için [değil] özellikle gelecek nesiller için müzenin, siyasi terbiye açısından çok büyük manaya sahip olduğunu, bundan sonra da bunu korumanın ve geliştirmenin zaruri olduğundan bahsetmektedirler.

Müze için gelen bütün milletlerin temsilcileri, saygı ile karşılanarak kısaca müze hakkında bilgi almaktadırlar. Böyle olmakla birlikte, Balasagın şehrinin kalıntıları Orta Asya’da Ortaçağ’dan kalan anıt yerlerden olduğundan gelenlerin daha iyi anlamaları için iki tane broşür şeklinde kitapçık hazırlanmıştır. Bunlardan biri “Cumhuriyet Arkeoloji ve Mimari Burana Müze Kompleksi” adıyla toplam baskısı 45 bin olan kitapçık iken diğeri “Balasagın-Karahanlılar Devleti’nin Merkezi” isimli kitapçığın toplam baskı sayısı 10 bin olan kitapçıktır. Bunun haricinde müzedeki eserlerin fotoğrafları çekilmiş, 10 binden fazla broşür hazırlanmıştır. Kaliteli demirden yapılmış bir tarafında Burana Minaresi olan, diğerk tarafında ise Tarih ve Kültür Anıtlarını Koruma [Kuruluşun] ambleminin [bulunduğu] hatıra madalyası (EK 2) ve göğüs kısmına takılan rozetler (EK 1-B) yaptırılmıştır. Gelen ziyaretçiler büyük bir heyecanla bunlardan satın almaktadırlar.

Müzenin küçük grubu, halk arasında müzenin tarihi ve terbiye bağlamında önemli olduğunu anlatmak için faaliyetler düzenlemektedirler. Müzede sabit çalışan rehberler haricinde, müzenin yöneticisi başta olmak üzere müzenin araştırma görevlileri, çiftçiler ve özellikle öğrenciler ile görüşerek onlara, “Halkın tarihi senin tarihin”, “Tarih anılarını koruyabilmek ve ondan yararlanabilmek”, “Müzenin yaptığı iş ve onun terbiye açısından önemi” gibi konularda bildiriler, sunumlar, masallar ve öyküler anlatmaktadırlar.

Bunun dışında Cumhuriyet [ulusal] ve ilçe [yerel] gazete ve dergilerde farklı konularda Burana müzesi hakkında makaleler yayımlandı ve özellikle müze çalışanları radyo aracılığı ile konuşmalar yaptılar. Müzenin açılmasına Tokmok şehri ve Çüy İlçesindeki bazı sivil toplum kuruluşları çok büyük destek olmuşlardır. Müzedeki eserlerin büyük çoğunluğu taştan yapılmış materyallerden oluşmaktadır. Bunların ağırlığı bir tondan 3-4 tona kadar ulaşmaktadır. [Müze görevlileri] Bazı eserleri 20 km ile 150 km uzaklıktan getirme durumunda kalmışlardır. Tabi bütün bunlar teknolojinin yardımı ile gerçekleşti. Bu amaca

ulaşmada Çüy Selboru kurumu¹⁴ (Kulov, K.), Tokmok Cam Fabrikası (G.V. Pavlovskiy), POŞ¹⁵ (Şekinov), DPO¹⁶ Tokmok, Çüy Otogar (R. Zununov), Burana Sovhoz'u¹⁷ vd.. kurumlar aktif bir şekilde yardım etmişlerdir. Bununla birlikte müzenin eserlerini bulmada ve yerleştirmede bazı vatandaşların da büyük yardımları olmuştur. Bu bağlamda Burana köyünden Izabek Toksonbaev, Cusup Süyünbaev, Dön Arık Köyü'nden Aziz Zamirov, Cunuş Temirbekov, Kızıl Asker Köyü'nden Kubanıç Turusbekov, Oktyabır Köyü'nden Kamal Camalov, Ak-Beşim Köyü'nden Dursun Matanov gibi çok sayıda kişinin adı söylenebilir.

Müze fonunu açmada Kırgız Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü'nün baş ilim memuru arkeolog Dmitiri Feodoroviç Vinnik'nin emeği çok büyüktür. Bu kişi müzenin kurulmasından itibaren bütün gücünü harcayarak, baş tarafı Isık Köl ovası, sonu ise Sokuluk İlçesi'nden taştan yapılmış toplam 300'den fazla eseri toplamış ve bununla kalmayıp çok sayıda çömlek eşyaları müzenin fonuna vermiştir. Ortaçağda kurulan Balasagın şehrinin sırlarını açmak amacıyla ilk defa Dmitiri Feodoroviç, arkeolojik kazı işlerini yürüterek üç anıtkabirin, bir hamamın ve bir medrese mescidinin kalıntılarının olduğu yerler ile birlikte başka binaların da yerlerini bulmuştur. Bunun dışında Burana minaresinin temelini kaç metre olduğunu tespit etmek için kazı işlerini gerçekleştirerek minarenin temel boyunun 5,6 m olduğunu bulmuştur. Günümüzde bu kişi, irtibatını kesmeyerek sürekli gelip müze personeline tavsiyelerde bulunmaktadır.

Dünyaca tanınmış bilim adamları V. V. Radlov¹⁸, V. Tomsen¹⁹, V. V. Bartold²⁰, A. N. Kononov²¹ ve diğer araştırmacıların araştırmalarında

¹⁴ Sel taşkınları ile mücadele eden kurum.

¹⁵ POŞ: Perçivnoy obrabotki şersti. Yünü İlk İşleme [Müessesesi]

¹⁶ DPO: Dobrovolniy Pojarniy Obşestvo/Ohrana. Gönüllü İtfaiye Kurumu/Koruma.

¹⁷ Hayvancılık Kurumu

¹⁸ V. V. Radlov (d. 17 Ocak 1837 Berlin-ö. 12 Mayıs 1918 Sankt Peterburg): Vasili Vasilyeviç Radlof veya Wilhelm Radloff, Alman asıllı Rus doğu bilimci. Orta Asya ve Sibirya'nın az tanınmış dillerini kendisine çalışma sahası olarak seçmiş, Türkçe ile birlikte Moğolca, Mançuca ve Çinceyi de araştırmıştır. Radlof, Türkoloji biliminin öncüsü sayılır. 81 yıllık ömrünün 60 yılını Türkoloji bilimine adamıştır.

¹⁹ V. Tomsen (d. 25 Ocak 1842-ö. 12 Mayıs 1927): Vilhelm Ludwig Peter Thomsen. Danimarkalı dilbilimci.1893 yılında, Rus Türkolog Wilhelm Radloff (Vasili Vasilyeviç Radlof)'un yardımları ile Orhun Kitabeleri'ni çözümlemiştir.

²⁰ V. V. Barthold (d. 3 Kasım 1869 Sankt Peterburg-ö. 19 Ağustos 1930 Sankt Peterburg): Wilhelm Barthold veya Vasili Vladimiroviç Barthold bir Rus ve Sovyet doğubilimci ve tarihçidir. O dönemin en büyük araştırmacısı ve doğubilimcisi sayılır.

Balasagin ve Balasaginlı Cusup²² hakkında bazı derin düşünceler söylenmiştir. [Balasagin] Sonraki zamanlarda edebiyatçı, tarihçi ve dilcilerin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Özellikle Prof. K. Artıkbayev,²³ Akademik²⁴ B. Orozbayeva,²⁵ Tarih Doktoru Ö. Karaev,²⁶ Kırgız Üniversitesi bilim adamı S. Zakirov,²⁷ Balasagin ve Balasaginlı Cusup hakkında, özellikle onun derin düşüncelerinden söz etmişlerdir.

Bununla ilgili yukarıda, Burana minaresinin olduğu yerde Balasagin şehrinin kalıntıları var diye yazmıştım. Dolayısıyla bundan sonra Balasagin hakkında söz edeceğiz. Öncelikle Balasagin'ı tam manasıyla anlamak için tarihçiler tarafından çok iyi bilinen Uğuz (Öğüz) Han, Oroz Han, Otor Han, Bara hanlar hakkında biraz söz edersek, Balasagin (Sagin) kim olduğunu ve nereden çıktığını okuyucularımızın daha iyi anlayacaklarını düşünüyorum.

Tarihçilerin anlattıklarına göre 3 bin yıl önce günümüzdeki Orta Asya'dan Altay, Sincan'a kadar Uygur, Uğuz (Öğüz) devleti olduğu söylenmektedir. Bu devletin başında Uğuz (Öğüz) Han olduğu halde halk Kut²⁸ (Buddı) dinine inanmışlardır. Kut'u, altından, kurşundan,

²¹ A. N. Kononov (1906 Sankt Peterburg-1986 Leningrad.) Sovyet bilim adamı. Lingvist, Türkolog. Sovyet dönemindeki Türkologlar kurumunun başkanı. SSCB'nin İlim-Bilim Akademisi'nin akademisi.

²² Yusuf Has Hacıp. Arapça'dan Kırgızca'ya geçen bazı isim ve sözcüklerdeki "y" harfi Kırgızca'da "c" harfi ile; "f" harfi ise, "p" harfi ile ifade edilmektedir. Örnek: fayda-payda, faiz-paiz gibi.

²³ Kaçkınbay Artıkbayev (d. 1934 Moskva İlçesi, Keper-Arık Köyü-ö. 12 Kasım 2009) Yazar, gazeteci, mütercim, bilim adamı. 1956 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi Filoloji bölümü mezunu. Filoloji alanında profesör. Nekrolog (Nekroloji: Ölen ünlü bir kişinin hemen ölümünden sonraki günlerde genellikle gazete ve dergilerde yakın çevresinde yer alan kişiler tarafından onun üstün niteliklerinin, erdemlerinin, çalışmalarının ve diğer özelliklerinin anı üslûbuyla anlatıldığı yazılara denir. Bu yazılar bir anlamda öleni çok seven birinin ağıtları, duygusal, öznel açıklamalarıdır.)

²⁴ Profesör unvanının bir üstü. Ordinaryüs anlamına gelmektedir.

²⁵ Byubyuyna Omurzakovna Oruzbayeva (d. 20.12.1924 Issık Göl Vilayeti, Ak Suu İlçesi, Çolpon Köyü-ö. 28.10.2013) 1964 yılında Kazakistan İlimler Akademisi Dil Enstitüsü'nde ilk olarak Kırgız kadınları içinde dil alanında Doktorasını savunmuş, 1967 yılında profesör unvanını almış ve ömür boyunca emeğini Kırgız dili için harcamıştır. Türk Dil Kurumu üyeliği yapmıştır. Aynı zamanda Nekrolog tur.

²⁶ Ö. Karaev (d. 1930-ö. 2002) Tarih profesörü. 1953 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi Tarih bölümü mezunu. 1962 yılında SSCB ilimler akademisi doktora mezunu.

²⁷ Saparbek Zakirov (d. 1931 Cayıl İlçesi-ö. 2001 Bışkek): Pedagog. Kırgız Dili Filoloji Profesörü.

²⁸ Kut, Türkçenin en eski kelimelerinden birisidir. Tarih boyunca bir çok anlam kazanmıştır. Kut her şeye girebilen ve ilâhî nitelik kazandıran sihir gibi bir şeydir. Şamanizm'de ruh veya can anlamında kullanılmıştır. Eski Türk ve Moğollarda Kut'un semadan bir nur olduğuna inanılmaktaydı. Kut'un bilgisiz, iyi ahlâkını kaybeden kimselerden uzaklaştığı kabul edilmiştir. Ayrıca Orhun yazıtlarında "Kut",

Samara nehrinin (şimdiki Zerefşan) başındaki mavi taştan yaptırarak ona tapmışlar. Nehrin başına şehir yaparak onu Semerkant diye isimlendirmişler ve bu yeri ziyaret etmişler. Bu şehir, Uğuz halkının merkezi olmuştur. Mavi taştan yapılan Kutu'ya (Budda'ya) Uğuz (Öğüz) Han uğurlu olsun diye Kutu ismini vermiştir. Bundan dolayı her zaman "İsmi söylenince Kutu sevinir, Kutu sevinirse insan sevinir" diye söylenti kalmıştır.

Uğuz Han döneminde Türk milletinin; Kırgız, Kıpçak, Kazak, 19 kabile Konurat, 12 kabile Tayçık, 7 kabile Celden, Türkmen, Mangıt, Katagan vb. kabileleri vardı. Uğuz Han'ın devlet olarak sahip olduğu toprakların sınırları Hazar Denizi, İdil (Volga), Opol²⁹ Nehirleri, Ural Dağları'nın yaylalarından, Doğu'da Irtış, Yenisey nehirleri, Koton, Urumçi, Manas şehirleri, Hindistan, Altay ve İran'ı kapsamaktaydı. O dönemde Uğuz ile İran arasında savaş olmuş, M.Ö. 250 yılında İran'ın Firudin isimli paşası ele geçirerek, Salim isimli oğlunu yönetici yapmış, o da Semerkant'ta kalmıştır.

Bundan dolayı Semerkant'tan ayrılan Uğuz kabilelerinin ziyaret edecek yerleri kalmayınca, Kırgız Milleti'nin Oroz adlı Hanı Taşkent'ten yukarı (o zaman Taşkent şehri yoktu, bu da yaklaşık 340'lı yıllara denk geliyor) 30 km uzaklıkta Sır Derya Nehri'nin kenarına karargâh kurarak, mavitaştan ev yapıp bunu Kutu diye yeniden değiştirmiştir. O zaman

tanrı anlamında da kullanılmıştır. Kut'un en yaygın ve belirgin anlamı, devlet veya siyasi hâkimiyettir. Orhun Yazıtları'nda "Tanrı yarlıgadığı için kut'im" şeklinde geçen ifade Hakan anlamına gelmektedir. Eski Türk hukuku ile ilgili en önemli kaynaklardan birini oluşturan Yusuf Has Hacib'in ünlü eserinin ismi "Kutadgu Bilig" in de buradan geldiği bilinmektedir. Adı geçen eserin içerisinde de Kut kelimesi, devlet ve siyasi hakimiyet anlamında sık sık kullanılmıştır. Bkz., Osman Kaşıkçı, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", *Türkler*, (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2006, s. 889. (ss. 888-893)

Ayrıca sözlüklerde: 1. Uğur, baht, bahtiyarlık, talih, devlet; 2. Mutluluk, saadet; 3. İlâhî feyiz, ilâhî tecelli, ilâhî lütuf; 4. Gökten ya da ilâhî bir kaynaktan yayılmış sıvı, hayat suyu, rahmet, bereket; 5. Devlet idaresi kudret ve salahiyeti ve bu kudreti haiz olan şahsın kutsal sayılan şevketi, üstün güç, haşmetpenah, hazret; 6. Görkem, saygınlık, azamet, yücelik, ululuk; 7. Ahiret mutluluğu, kutsama, takdis, rahmet; 8. Koruyucu melek, evrensel güç; 9. Unsur (ağaç, toprak, su, ateş, maden); 10. Kutlu, mübarek; 11. Tanrısal güç; 12. Yazgı gibi, anlamlara gelmektedir.

²⁹ Opol: Şu andaki Çin sınırları içinde kalan Çin'deki Kırgızların yaşadığı Ak Too [Ak Dağlar] bölgesinin o zamanki adıdır. Opol-Mustag Ata şeklinde de geçmektedir. Elmira Huribayeva (Doç. Dr.), Kırgızistan Celal-Abad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Kırgız Dili Öğretim Üyesi (SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mevlana Değişim Programı Misafir Öğretim Üyesi). 07.04.2014 tarihinde yapılan görüşme.

Uğuz kabileleri ittifak içindeydi. Kırgız'ı Oroz, Kazak'ı Tarak, Kıpçak'ı Barman, 19 kabile Konurat'ı Sarıbiy, 12 kabile Tayçık'ı Turta adlı kahraman, 7 kabile Celden'i Celden adlı kahraman, Türkmen'i Aytak, Mangıt'ı Colon, Katagan'ı Ercan adlı hanlar idare etmekteydiler.

O dönemde Oroz Han'ın eşi erkek çocuk doğurmuş, ona Otor ismini vermiştir. Aynı dönemde Kıpçak Hanı Barman'ın da çocuğu olup, Toktor ismini vermiştir. Oroz Han o dönemin yöneticileri içersinde en akıllısı olup, bütün Uğuzlarca tanınmış evliyazâde bir insandır. Bu insan, Semerkant'ı İranlılar'dan almayı hedeflemiştir. Uğuzların içindeki güçlü Kıpçak hanlığının yönetimini ele alıp, Barman'ın oğlu ile kendi oğlunu arkadaş yapmıştır. Oğlu Otor'a 19 kabile Konurat'ın hanı Sarı Bey'in kızı Raziya'yı eş olarak almıştır. Uğuzlar barış ve birlik içinde olup, Otor'u Cazak'ın³⁰ yöneticisi olarak seçip, genç olmasına rağmen Noyan³¹ unvanını vermişlerdir. Dolayısıyla Sarı Bey ile Otor'un yönetimi altında Uğuz Hanlıkları birleşerek, yüz yıldan fazla Semerkant'ı elinde tutan İranlıları yenerek, Semerkant'ı geri ele geçirmişlerdir. Semerkant'ı ele geçirdikten sonra bütün Uğuz halkı toplantı yapıp, Otor'u Kağan (hanların hanı olarak) seçmişlerdir. Dolayısıyla Otor Han, Otor isimli şehri kurup, on Uğuz halkının tümünü yönetmiştir. Otor Han, Raziya isimli eşinden Urkör ve Barakan isimli iki oğlu ile Sanlak isimli kızı olmuştur. Barakan İran, Afganistan, Çin, Mançur, Moğol topraklarını yönetir. Ondan sonra yönetim oğlu, Âlam ile evli olan Alinçi'ye geçer. Bu da güçlü bir devir geçirmiştir. Bundan sonra çok merhametli Boruke Han olup, halka barış ve savaşız bir hayat yaşatmıştır. Boruke Han'dan sonra adı meşhur Atilla, han olur. O da bir çok yeri ele geçirip, Tuna'dan geçerek Balkanlara ve Orta Avrupa'ya kadar sefere yapmıştır. O tarafta kışın soğuşuna dayanamayıp hasta olan ve vatanını özleyerek eriyen halk, bindikleri atları açlıktan ölüp, büyük bir yokluğa kapılmıştır. Atilla Han kendisi de hastalanarak, ihtiyatlı, ilerisini gören danışmanı falcı Karatölök'ün elini tutarak "Benim adım çıksın diye yapılan işti. Arzu

³⁰ Caz(s)ak: Bir serdarın maiyetindeki savaşçı müfrezesi. K. K. Yudahin (Çev. Abdullah Taymas), *Kırgız Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara, 1988, c. I, s. 184; Ordu, asker, askerî birlik. Kenan Koç, Ayabek Beyniyazov, Vehbi Başkapan, Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 166.

³¹ Noyan: Moğollar'da ve İlhanlı devlet teşkilatında, küçük yaştaki sağlıklı ve gürbüz çocuklardan seçilerek savaşlarda ve hükümdar nezdinde eğitilip yetiştirilen ve yaptıkları hizmet ölçüsünde saygınlık kazanan komutanlara verilen unvan; emir. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, c. IV, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 3564.

ettiğime ulaştım. Tek kutsal arzum, ordum halka sağ salım ulaşsın yeter. Halkıma söyle, kahramanları bin, beyi tek olsa halk olur; kahramanı bir, beyleri bin ise halk olamaz. Buna tutunsunlar.” diye vedalaşarak vefat etmiştir. Bu ne güzel bir nasihat, öyle değil mi?

Atıla Han’dan sonra onun oğlu kan içen Karaç han olup, akılsızlığından büyük Uğuz Devleti dağılır. Kendi halkı Karaç’a kaşı çıkarak onu öldürürler. Bu yüzden Otor Han’ın oğulları bir birlerine düşmanlık ederek, Kazak, Kırgız, Mangıt sürgün edildikleri bir dönemde Ceti-Suu-Talas, Çüy, İle, Isık-Köl, Kara-Tal, Kök-Suu, Lepsi’ye gelip yerleşirler.

Kaly Bey’in Sagın ve Araş diye iki oğlu olur. Sagın küçük yaştan güçlü olup, on iki yaşında halkla konuşup, Balasagın olarak isimlendirilir. Balasagın’ın kök atası Barakan’ın eskiden sahip olduğu toprakları gezmek ister. Buna babası Kaly Bey, anası Aysuluu izin vermezler. Genç çocuğa bir yerden bir şey olur düşüncesine girerler. Bunu durdurmak için, Kazak Abak Bey’in kızı Bağlan güzel ile evlendirir. Bundan Taşı adlı oğlu olur. Ondan sonra Balasagın halkı gezer. On yedi yıl yer gezerek kötülük ile iyiliği, aç ile toku, zayıf ile şişmanı, gelişmiş şehir ile harabe olmuş şehri, gelişmiş halk ile çökmüş halkı görüp geri döner. Döndüğünde babası ile istişare ederek “şehir kurup halkı oluşturmazsak olmaz; okuma-yazmayı öğrenip, ilim öğretmezsek olmaz; düşmana karşı asker oluşturup halkı korumazsak olamaz; eski atalarımızın karargâhı Otor’u (Otrar) ele geçirmezsek olmaz.” diyerek, şimdiki Burana’nın olduğu Tokmok’un yukarısındaki Kalmak Hanları Boroldoy ve Boom’la savaşarak o toprakları ele geçirip oraya yeni şehir yapmıştır. Bu şehre Balasagın ismi verirler. İşte o Kalmak hanlarının yenilgiye uğratıldığı yer sonra Boroldoy, Boom olarak anılmaya başlamıştır.

Balasagın şehrinin güney-batı tarafına Sagın’ın kardeşi Araş, kutu yaparak Isık-Ata Araşan şehrini kurmuştur, burası halkın ziyaret edeceği yer olmuştur. Balasagın’ın yönetimi altında Otor şehri düşmanlardan boşalarak giden talih geri, önceki Otor Han’ın dönemindeki Uğuzlara gelmiştir. Onlar yeniden beraber olurlar. Balasagın, Otor’da büyük bir toplantı yaparak halk huzur içinde olsun diye Uğuz boylarının olduğu yeri; Ürgönç Hanlığı, Sarayçuk Hanlığı ve Otor Hanlığı şeklinde üç hanlığa ayırmıştır. Otor’a Balasagın, Ürgönç’e Tayçakhan, Sarayçük’e Adelet Han seçilir. Bu toplantıda Taşıg’a Beyarslan diye askeri birlik komutanı unvanı verilir. Balasagın’ı idare eden Otor Hanlığı yönetimine

Yedi Suu Kırgızları, Kazaklar, Mangıtlar, Naymanlar ve diğerleri girmiştir.

Balasagin, kendi döneminde Türk halkını (bütün Uğuzları) yükseltmek ve geliştirmek amacıyla büyük bir emek vermiştir. Karakol, Narın, Çatkal, Alay, Özgön, Çandalaş, Aksı ve diğer yerlere şehir yapıp, halkını yerleştirmiş, kültürünü geliştirmiş, Otor Hanlığı'na Uygur yazısıyla okul açmıştır. Otor Hanlığı'na Balasagin'dan sonra oğlu Taşı, han olur. Taşı doğduğu günden itibaren seçilmiş oğul olup, on yaşında kırk yiğidi idare ederek, iri vücutlu olup, büyük babası Otor Han gibi taş yaran olmuştur. Yukarıda bahsedilen Kalmak Hanlarını yıkmada teke başına çıkararak büyük rol oynamıştır. Taşı 17 yaşına gelip, yiğit olduğunda büyük babası Kalybiy, babası Balasagin onu Karaça Bey'in en küçük kızı, melek gibi güzel, halk tarafından tanınan, akıllı Maktum kızla evlendirir. O da Belek isimli erkek oğul doğurur. Büyüyüp yiğit olduktan sonra atalarının geleneklerini devam ettirerek Belek Hanlık hâkimiyetini yürütür. Tam o dönemde (678 yıllarında) İslâm dini oluşmaya başlamış ve Araplar ayaklanarak Orta Asya'ya saldırırlar. Hazar denizinden Aral, Buhara, Semerkant'a kadar ele geçirirler. Dolayısıyla Belek Han, 20 Oğuz boyundan asker toplayarak Semerkant'ı almaya hazırlandığında, Araplara yardım edenler çok olduğu için bu büyük savaşta Belek Han vefat eder. Araplar Ürgenç Hanlığını yendikten sonra Amurderya'nın yukarı tarafında Harezmi şehrini kurup, onu Harezmi Hanlığı diye adlandırıp, orada Osmanlı Türklerini, Azerbaycan'ı, ve Türkmenleri birleştirdiler. Doğu tarafına ise, İsar, Gölep'ten başlayıp Buhara, Semarkand, Fergana'yı katıp Maverâünnehir Hanlığı denilmiştir. Merkezi Buhara idi. Otor şehrini almak için Müslim'in oğlu Kuteybe gelir. Kuteybe, Otor'u yakıp Balasagin şehrini yıkmıştır. İlmî tarih açısından Kuteybe, Orta Asya'yı 704 – 715 yıllarında tamamen ele geçirmiştir.

Sonra Balasagin şehri yeniden gelişip XIV. yüzyıla kadar Çüy kenarındaki Türklerin önemli şehirlerinden olmuştur. X. yüzyılda Balasaginli Türkler İslâm dinini kabul edip, XI. yüzyılda Müslümanların en önemli merkezlerinden birine dönüşmüş, esas itibariyle Kaşkar'daki Buğra Han'ın yönetiminde olmuşlardır. O dönemde Balasagin, Orta Asya'nın gelişmiş şehri olmuştur. Bu şehirden meşhur Büyük İpek Yolu ticareti geçmiştir. Bu konuya aşağıda değineceğiz.

Şimdi ise Balasagin şehrinde doğmuş Cusup'tan bahsedelim. Balasaginli Cusup'un özgeçmişi hakkında şimdilik tam bir bilgi yok.

Ancak yazarın kendi hakkında yazdığı bazı gerçekleri, onun “Kut Alçu Bilim” (Kutadgu Bilig) destanından biliriz. Bazı bilim adamları (R. Arat,³² A. Dilaçar,³³ Ö. Karaev, S. Sıdıkov,³⁴) 1010-1018 yıllarında Balasagın şehrinde doğduğunu söylemektedir. Bu kişi o zamanın en akıllı ilim ve irfan sahibi adamı olmuştur. Bilim adamı R. Arat’ın hesaplamasına göre Cusup 54³⁵ yaşında iken 1069-1070³⁶ yılında “Kut Alçu Bilim” (Kutadgu Bilig) isimli derin manası olan destanını 18 ay içerisinde Türk dilinde yazıp bitirmiş, Hanlar Hanı diye adlandırılan Kaşkar şehrinin yöneticisi Tavgaç Buğra Karahan Ebu Ali Hasan’a³⁷ (d. ?-ö. 496/1102-3)³⁸ hediye etmiştir. Cusup bu eserini Tavgaç Buğra Han’ın hatırasına ithaf etmiş ve İslâm dinini sancak ederek [yücelterek] yazmıştır. Bu hediyesi hakkında şöyle yazmıştır:

“Hediyenin almışsındır yüzünü, binini,
“Kutadgu Bilik” sana hediyem olsun benim.

Hediyenin de hepsi biter, yok ki çare,
Benim verdiğim yeter durur yüzyıllarca”.

Aynı Cusup gibi, onun hemşerisi Kaşkarlı Mahmud 1072-1083 yıllarında “Türk sözlerinin külliyatı” adlı üç ciltten oluşan eserini yazmıştır.³⁹ Bu eser genel olarak Orta Çağ’daki Türk kelimelerinin

³² R. Arat (d. 15 Mayıs 1900 Kazan/Ücüm-ö. 29 Kasım 1964 İstanbul): Ord. Prof. Dr. Abdürreşid Rahmeti Arat. Mukayeseli Türk dili araştırmalarının Türkiye’deki kurucusu ve uygulayıcısı olan büyük dil bilginidir. En büyük çalışmalarından biri, Kutadgu Bilig gibi Türk edebiyatı açısından önemli birçok eseri günümüz Türkçesine çevirmiş olmasıdır. Günümüzde kullanılmakta ve satılmakta olan en kapsamlı Kutadgu Bilig çalışması, hâlen onun imzasını taşımaktadır.

³³ A. Dilaçar (d. 22 Mayıs 1895 İstanbul-ö. 12 Eylül 1979 İstanbul): Agop Martayan Dilaçar. Türk dili üzerine uzmanlaşmış Türkiye Ermenisi dilbilimcidir. Türk Dil Kurumu’nun ilk genel sekreteridir. Türkçe ile ilgili yaptığı çalışmalarından ötürü Mustafa Kemal Atatürk tarafından kendisine “Dilaçar” soyadı verilmiştir.

³⁴ S. Sıdıkov (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

³⁵ R. Arat eserinde, “Üzerinde 18 ay uğraştığı eserini 462 (1069-1070) da tamamladığına ve yazmağa başladığı vakit 50 yaşlarında bulunduğuna bakılırsa Yusuf 410 (1019) yılı civarında doğmuş olmalıdır. Ölümü hakkında malumatımız yoktur.” demektedir. Bkz., Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, AKDITYK Yayını, 3. bs. Ankara, 1991, s. XXIII.

³⁶ Şevket Koçsoy, “*Türk Tarihi Kronolojisi*”, *Türkler* (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, c. I, s. 103. (ss. 73-188)

³⁷ Tam adı ve künyesi, Tavgaç Buğra Kara hakan Ebu Ali Hasan b. Süleyman Arslan Kara Hakan şeklindedir. Bkz. Arat, *Kutadgu Bilig*, s. XVIII.

³⁸ İbrahim Kafesoğlu, “*Kutadgu Bilig ve Kültür tarihimizdeki Yeri*”, *Türkler* (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, s. 165. (ss. 163-178)

³⁹ Karahanlı Kaşgarlı Mahmut (d. 1008-ö. 1105) Türk dilinin ilk sözlüğü olan Divân-ı Lügat-it Türk’ü yazmak için 1057 yılında 49 yaşındayken Kaşgardan ayrılmış ve Batı Türkistan’da Türk Dünyası’nın değişik bölgelerinde 15 yıla yakın eseri için malzeme

anlamını açıklayan sözlük olarak yazılsa da, Kırgız'ın eski edebiyatını, tarihini, gelenek göreneklerini, etnografyasını ve dilini araştırmada çok faydalı olacağı hiç kuşkusuzdur. Cusup Balasagın'ın "Kut Alçu Bilim"i ise derin bir içerikle yazılmıştır. Buğra Han (Boğro Han) bunu okuyup anlayıp, Cusup'u takdir etmek amacıyla "büyük has-hacib" diye unvan vermiştir.⁴⁰ Bu unvan Han kanununda, hizmet etmiş büyük itibarı olan insanların unvanıydı. En önemlisi Cusup'un destanının tarihî anlamı çok derindi. Bu eser Orta Çağ'daki Türk halkının felsefesini, ahlâkını, etiğini, gelenek göreneklerini ve tarihini içermektedir. Cusup'un bu destanını tanıyan adamlar, onun dört kahramanının olduğunu düşünürler. Yazarın dediğine göre, bu destanda ebediyen ölmeyecek-sönmeyecek dört değerli nasihat vardır. Bunlar: Hakikatlik (adalet), mutluluk (servet), hikmet sahibi olmak [hakîm] (akıl), sabırlılık-alçak gönüllülük (kanaat)tür. Bunların her birine Türkçe isim verilmiştir: Hakikate - Güneş doğdu, Mutluluğa - Dolunay, Hikmet sahibi olmaya - Akdilmiş, Sabırlılığa - Ötkürmüş şeklinde isimlerle isimlendirdik diye yazmıştır.⁴¹ Destanda bu isimlerin kendi arasındaki konuşmalar, soru-cevaplar vasıtasıyla hedefteki sözcüklerin anlamları çözümlenmiş ve derin anlamlar yüklenmiştir.

Hikmet sahibi atalarımız, "mutluluğu kaçırma, serveti geri tepme" demişlerdir. Ancak insanda makam, servet olup da akıl olmazsa o çok

toplamaştır. 1072 yılında 64 yaşında iken Bağdat'a gelerek Türkistan'da yazmaya başladığı eserini 1075 yılında Bağdat'ta bitirmiştir. Eserini tamamladıktan sonra kendi el yazması olan ilk nüshasını Bağdat'ta Abbasilerin 27. Halifesi Ebulkasım Abdullah Muktedi Biemrillah'a takdim etmiştir. Sözlükte Türkçe sözcüklerin karşısına Arapça anlamlarını yazarak Türkçenin Arapça'dan daha güçlü ve kapsamlı bir dil olduğunu anlatmak ve Araplara Türkçe'yi öğretmeyi amaçlamıştır. Sultan Mahmut Kaşgarlı, "Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası", Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 119-121.

⁴⁰ Yusuf Has Hacıp, eserini Balasagun'da yazmaya başlamış ve Kaşgar'a giderek orada tamamlamıştır. Eserini Tavgaç Kara Buğra Han'ın huzurunda okumuştur. Hakan, şairin kalem kudretini takdir ederek, ona iltifat etmiş ve yanına alarak, ona "has hâcib" unvanını vermiştir. Bu nedenle Yusuf Has Hâcib veya Yusuf Uluğ Has Hâcib diye meşhur olmuştur. bkz. Arat, *Kutadgu Bilig*, s. XXII; İkinci bir kaynakta ise, Harun Boğra Han'a (ö. 1102) ithaf ettiği belirtilmektedir. Bkz., Laszlo Rasonyi, "Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler", (Yay. Haz., Ş. K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, s. 57; Üçüncü bir kaynakta ise; Yusuf Kadir Han'ın oğlu Mahmud zamanında yazıldığı belirtilmektedir. Bkz., Osman Çetin, "Türk-İslâm Devletleri Tarihi", Düşünce Kitabevi Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2010, s. 13.

⁴¹ Eserin esasını oluşturan dört şey ile bunları canlandıran sembolik şahsiyetler; 1. Kuntogdı—köni törü (doğru kanun), 2. Ay-toldı—kut (saadet, ikbal devlet), 3. Ögdülmiş—ukuş (akıl) ve 4. Odgurmış—akıbet (hayatın sonu) şeklinde adlandırılmıştır. Bkz., Arat, *Kutadgu Bilig*, s. XXVIII.

kısa zamanda yok olur. Dolayısıyla servet sahibi, akıllının sözünü dinleyerek işi yürütür. Makamda, hakikatte, servette, kanaat edip akıllı davranmazsa, tövbe edip hayatına razı olmazsa, aç gözlülük galip gelir ve insan mutsuz olur. Balasagınlı Cusup'un bütün hayat felsefesi de tam buna dayanmaktadır. Kutu bekliyorum, mutlu olacağım diyorsan; çalışmanın başarısına, hakikatin zaferine, aklın gücüne itaat ederek tövbe etmen doğru olur.

Cusup'un destanında insanın büyük düşünceleri, o dönemde yaygın olan sanat-nasihat, derleme formundaki beyit (iki satır) şiir ile yazılmıştır. Bu derleme şeklindeki dizenin toplam sayısı 13.290 satırdan müteşekkildir. Destan 85 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümü derin manalı sözcükler ifade etmektedir.

Örneğin, "Yaratan Allah'ın hürmetine, onun büyüklüğü de, şöhreti de artsın" denilen birinci bölümde:

"Ben sözüme başladım Allah'ım [Bismillâh] diye,
Yaratan esirgerse emri çok.

Şöhretinin, hürmetinin hesabı yok,
Yaratan ebedidir, ölmez, sönmez.

Yarattı yeri, göğü, güneşi, ayı, geceyi,
Hayatı, canlıları yaratıp çeşit çeşit" diye ifade etmiştir ("Kut Alçu Bilim", s. 37).

Destanın 2, 3, ve 4. bölümleri padişahın vasıfları hakkında, onun gariban halka olan hayırseverliği hakkında ve onun adamlarının nasıl insanlardan olması gerektiğinden, onların sözde, işte becerikli olması, halka nasıl muamele etmeleri gerektiğini tarif edip açıklamaktadır. Destanın beşinci bölümünde astronomi hakkında söz ederek, yere, güneşe, aya, yıldızlara ve başka bütün gezegenlere hayret verici isabetli açıklamalar yapılmıştır.

Destanın 6-7. bölümlerinde insanoğlunun en iyi vasıflarının bilim ile akılda olduğunu, dilin asıl vasıflarını ve faydasını açıklamıştır. Örneğin:

"İnsanlığı yarattı ve hatırladı,
Ona akıl, ilim, hüner, sağlık verdi.

Aklı, dili, fikri birlikte verdi
Aydın yüz, yakışıklı endam, çehre

Bu yüzden insan akıllı ve büyük oldu,
İlim ile çok açtı sırlı yolu”

Dil köprüdür, ilim ile bilime,
Dil insana mutluluk verir ömürde.

Dil insana mutluluk şan-şöhret kazandırır,
Dil insanı felakete düşürür ve öldürür” diye hikmetle yazmıştır (ss. 48-49 Kut Alçu Bilim).

Cusup Balasağın destanının 17. ve 18. bölümünde, padişahın adaletli vasıflarından ve onun manasından söz ederek, cevabını şöyle yazmıştır:

“Kanun önünde hepiniz eşitsiniz,
Sebepsiz yere karalamam, aklamam,

İktidarın temeli adalettir,
Doğruluk varken sağlam durur iktidar.

İktidar güçlüdür adaletle,
Beyin yolu tamamen doğrulukla yürümektir.

Kanun ile adaletli yöneten Bey,
İstedığı arzusuna ulaşır çok” demektedir. Padişahın merhametliliği hakkında ise:

“Güneşi gör hiç eksilmeden dolup durur,
Nuru, ateşi bitmeden yanıp durur.

Benim de vasıflarım güneşe benzer,
Adaletli iş eksilmez de azalmaz da,

İkincisi, güneş âleme ışık saçar,
İnsana nurunu döküp, parlar durur.

Böyledir benim kanunum, bir de kendim,
Halka armağan, temiz işim, âdil sözüm” diye yazmıştır (s. 99 Kut Alçu Bilim).

Destanda aklın manası hakkında da söz edip, şöyle demiştir:
“Akıl mutluluğun özü,

Akıllı adalet ve servet sahibi.

Akıllı iyi yolu bulabilir,
Gerektiğinde çekinmeden isabetli girer.

Anlamayana çabuk anlatır,
Her türlü sorunu varsa çözebilir.

Akıl fenerdir karanlıkta, âmâyâ göz,
Vücuda - can, sağır ve dilsiz- söz" (s. 176 Kut Alçu Bilim).
Bu destanın 179. sayfasında Adalet Güneşdoğdu, Elik padişaha
hikmetli Akdilmiş'e, sevgi hakkında soru sormuştur:

"Sayın kutsal Elik!
Sevenler hemen tanır yüzünü görüp,

Her şey göze güzel görünür,
Sevdiğini yürek hisseder, bilir.

Sevişenin yüzünde belirti olur,
Göz göze gelse bilir bunu" diye hikmetli Akdilmiş, cevap
vermiştir.

Sonuç olarak söylersek Balasagını Cusup'un "Kut Alçu Bilim"
destanı, hikmetli içeriği okyanus gibi derin ve geniştir. Bu kendi içerisine
yukarıda bahsedilenden hariç, beyin, vezirlerin ne gibi vasıflarının
olması gerektiği, asker yöneticisinin, has hacibin, saray yöneticisinin,
hazinedarın nasıl insan olması gerektiğini adaletle açıklamaktadır.
Bununla birlikte doktorlar, dua ile tedavi edenler, aşçıları yönetenler
nasıl olmalı, kardeşlerin birbirlerine olan muameleleri, çocukları terbiye
etmenin, hanımlara yapılacak muamele hakkında, misafir ağırlama ve
misafirliğe gitme kuralları, rüya görmenin ve tabir etmenin yönleri ile
ilgili söylenmiş hikmetli sözler vardır. En sonunda geçmişe
kederlenmeme, pişman olmama, ölene baş sağlığı dileme hakkında
söyleyip, kendisine de nasihat ederek, bilim hakkında şöyle diyerek
özetlemiştir:

"Bilim alırsan saygı itibar getirir,
Bilim sana akıl, düşünce, güç verir.

Ne kadar bilsen o kadar öğren, oku,
Okuyan her zaman muradına ulaşır.

Bilim deniz, dibi de sınırı da yok,
Ne kadar alsan azalmaz, doluverir,

Bilim için el uzattım durmak bilmeden
Sözü söze bileştirdim, hislerimi katıp.

Yüce idi Türk sözü dağda gezen.
Öğrettim, Uygur yaptım kendisini.

Dört yüz ve altmış iki idi,
Bitirdiğim yıl, kelimeleri birleştirip.

On sekiz ay içinde yazıp bitirdim,
Seçip sözlerin cevherini, yeri gelince" diye destanı bitirmiştir.

Sonuç olarak söylersek Balasagınlı Cusup, Orta Çağ'daki derin düşünürlerden biri olmuştur. Onun "Kut Alçu Bilim" destanının içeriği, Cusup'un kim olduğunu göstermektedir.

Cusup o dönemin en ünlü danışmanı, düşünürü, nasihatçisi, felsefecisi, tarihçisi, şairi, doktoru, astronomu olmasının yanında, ayrıca coğrafyayı iyi bilen bir Kırgız'dı. Bununla birlikte Cusup'un "Kut alçu bilim" destanı, uluslararası önem taşıyan bir eserdir. Bunun birinci el yazısının nüshası Afganistan'ın Herat şehrinde bulunup, önce Türkiye'nin İstanbul şehrinin kütüphanesine gelir, sonra buradan Avusturyalı İosif Fon Hamzinde adlı bilim adamı olarak, Vena şehrinin kütüphanesine verir. Şu anda orada korunmaktadır. İkinci nüshası Arap alfabesi ile yazılmış, Mısır'daki Kahire kütüphanesinde korunmaktadır. Bu nüshanın resmini 1896 yılında Ordinaryüs V. V. Radlov özel olarak kopyalayıp Petersburg Akademisi'nin Asya Müzesi için aldirtmiştir. Şimdi bu SSCB Bilimler Akademisi'nin Leningrad'daki Doğuyu Tanıma bölümündeki elyazmaları fonunda korunmaktadır. Destanın Namangan'da bulunan üçüncü nüshası Özbek Cumhuriyeti'nin Bilimler Akademisi'nin Doğuyu Tanıma Enstitüsü'nün elyazmaları fonunda korunmaktadır. Bu nüsha Arap harfleri ile yazılmış ve tamamen temiz olarak korunmaktadır.

Tarihte bahsedilen “Büyük İpek Yolu” Balasagın şehriden geçmiştir. Bu bağlamda sözü İpek Yolu`nu anlatmaya başlamadan önce, ipeğin kendisinin nasıl ortaya çıktığı hakkında biraz duralım. İpek üretiminin tarihini araştıran bilim adamları çoktu. Onlar, ipek üretiminin tarihinin çok derin olduğunu ve çok eski asırlarda başladığını, ipeğin memleketinin Çin olduğunu söylemektedirler. Rus bilim adamı V. A. Radkeviç⁴² 1990 yılında yayınladığı “Büyük İpek Yolu” adlı küçük eserinde, ipek üretme meselesine büyük bir ehemmiyet vermiş, ipeği üretmenin ve ticaret amaçlı satmanın milattan dört bin yıl önce Çin`de başladığını söylemiştir. Fava ve Vintt adlı Batı Avrupa`nın ünlü ipekçileri, kozadan ipek üreten kurtların M.Ö. 7000 yıllarından itibaren Çin`de tanınmaya başladığını söylemişlerdir. İpek üretimini iyi bile uzman, Prof. A. A. Tihomirov,⁴³ Çin halkının masallarına dayanarak ipekçiliğin Çin`de M.Ö. 3000 yıllarında olduğunu ve Çin`in o dönemdeki İmparatoru Çin Çonga (Şinongo), ipekçiliği geliştirmeye büyük bir merakı olduğunu, ipek kurtlarının bakımının iyileştirilmesini desteklediğini söylemiştir.

Bilim adamı E. F. Poyarkov,⁴⁴ birçok bilimsel kaynakları araştırarak, ipekçiliğin mekânı Çin`in Şandun eyaletindeki Şandun yarımadasıdır demiştir. Bu yerde ipek üretecek kurt ve onları besleyecek ağaç (dut) yaprağı çok iyiydi. Sonuç itibariyle bu eyalet, M.Ö. 2255 yılında Çin İmparatoru`na çok sayıda ipek ürünleri vermiştir.

Kozadan ipek üretmeyi ilk kez Çin İmparatoru Hoang Tin`in eşi Siling-çi`nin bulduğu bugüne kadar Çin halkınca söylenmektedir (bazı yerlerde onun kızı Lui-çen olduğu da söylenmektedir). Bu, şu şekilde olmuştur: Siling-çi bir gün bahçede çay içerken bir yuvarlak ipek kozası çayının içerisine düşüverir. Onu bardaktan alıp atarken kozanın kenarından çıkan ipek ipliğın ucundan tutup çektiğinde, ipek ip çıkmaya başlar ve peşi sıra devam eder. Böylece bahsedilen kozadan bir miktar ipek ip alır. Böylelikle ipek ipi, ilk Çinli kadın Siling-çi bulmuştur. Bu olayın M.Ö. 2698 yılında olduğunu Prof. A. A. Tihomirov`un kendi çalışmasında söylediğini, V. A. Radkeviç “Büyük İpek Yolu” adlı eserinin 43. sayfasında net olarak yazmıştır. Çin`in çoğu ilçelerinde bu günü (2698 yılı) ipek ipi bulan Siling-çi`ye anısına ithaf ederek her sene

⁴² V. A. Radkeviç (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

⁴³ A. A. Tihomirov (d. 1850-ö. 1931) Bioloji-Zooloji Profesörü. Son olarak Moskova Devlet Üniversitesinde rektörlük yapmıştır.

⁴⁴ E. F. Poyarkov (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

hatırlayıp, bayram gibi belirlemişlerdir. Çin'in başka ülkelerle ipek ticaretine M.Ö. V. yüzyılda başladığı tahminen söylenmektedir. Büyük İpek Yolu'nun birinci kervanı, Çin'den batıya doğru M.Ö. II. yüzyılın 114. yıllı kâşif tüccar-subay Çonan Syanya'nın yönetimi altında eski Çin'in başkenti olan Loyan'dan (Çanyan şehrinin 500 km kuzey batısında) başlamıştır. İpek, pirinç ve diğer malların yüklü olduğu yüzlerce kervan, develerle, atlarla, katırlarla, M.Ö. III. yüzyılda başlatılıp, "Büyük İpek Duvarı'nın" kenarından devam ederek, Lançcou üzerinden geçerek nihayet Dunhuan şehrine gelmiştir (bu şehir Turfan'ın doğu tarafındadır). Bu noktadan Büyük İpek Yolu iki ayrı kolda gider: kuzey ve güney yolları. Güney yolu ile giden kervan, Takla-makan bozkırı üzerinden giderek Hotan, Yarkend, Baktran'ı dolaşarak Merv şehrine (Antiokya – Margiana'ya) gelmiştir. Kuzey yolu ile giden kervan, Turfan üzerinden Kaşkar'a gelip, Tyan-Şan'ın geçilmesi güç bellerini aşıp Fergana ovası üzerinden Semerkant'a, ondan sonra Merv'e gelip, kuzey-güney kervan yolları bileşmiştir. Böylece Çin'den çıkan kuzey ve güney kervanların birleştiği Merv şehrinde sonra "Merkezî Büyük İpek Yolu" başlamaktadır. Bunun birinci ve en önemli yönü Bağdat şehrine yönelerek, ondan sonra Suriye'nin Antiokya ve Tir Deniz⁴⁵ limanına varıp, gemilerle Mısır'a, Bizans'a Roma İmparatorluğu'na, Yunanistan'a ve Akdeniz'in diğer ülkelerine ipek ticareti yapılmıştır. İkinci yönü ise, Kaşkar'dan Orta Asya'ya, bazen Tyan-Şan, Pamir dağlarının yüksek bellerini aşarak Afganistan üzerinden Hindistan'a, Endonezya'ya ondan sonra da denizden gemilerle Hindistan'a, Malezya[Malay da olabilir]'ya kadar ipek ticareti gitmiştir. İpek yolunun üçüncü istikameti ise, Semerkant, Harezm ile Volga [İdil]'ya varıp, ondan sonra Doğu Avrupa'ya dağılmıştır. Bu ipek yolu ile Çin'in, Hindistan'ın Orta Asya'nın kıymetli malları, özellikle ipek eşyaları Rusya'ya, Kiev'e, Novgorod'a satılmış, sonra Moskova'ya özel "Çin ipek" dükkânı açılmıştır.

Kervanlar ağır ve zor şartlarda, çoğu zaman gece gitmişlerdir. Havanın sıcaklığına soğuluğuna, rüzgâra-tipiye, soyguna sebat göstererek, yüksek kayalıklı geçitleri yenip, susuz çölleri geçmişlerdir. Bazen savaşlarla karşılaşarak, yağmalanmaya maruz kaldıkları zamanlar da olmuştur. Kısaca bu "Büyük İpek Yolu" ile ticaret 1500 yıl yaşayarak,

⁴⁵ Kızıl Deniz

tüm uzunluğu 7.000 km'ye kadar uzamıştır. Kervanlar günde ortalama 25–30 km'den fazla yol yürümemiştir.

Sonuç olarak Büyük İpek Yolu ticareti, Asya ile Avrupa ülkelerinin arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri tanzim etmeye, güçlendirmeye ve gelişmesine imkân sağlamıştır.

Böylece, Burana müzesi derin tarihî anlamı olan ve kutsal bir yerde bulunmaktadır. Onun geleceği parlaktır. Bu tarihî şehrin kalıntısını, arkeolojik kazı ile manzarasını genişletmek ve burada göbek kanı damlayıp⁴⁶ doğan hemşehrimiz Balasagınlı Cusup'un eserini daha derinden araştırıp incelemek önemli bir görevdir. Bu görev bilim adamlarının, arkeologların, yazarların, sanatçıların, mimarların ve bütün toplumun aktif katılımını talep etmektedir. O zaman müze kendi adına yakışır güzelliğine kavuşacaktır. Bunu bizden sonraki nesillerin hayata geçireceklerine ben inanıyorum.

EK 1-A. Burana Müzesi'nin Kurulmasında Büyük Emeği Geçen Rus Arkeolog Dmitri Feodoroviç Vinnik

EK 1-B. Burana Müzesi Hatıra Rozeti

⁴⁶ Göbeği kesilen.

ЕК 2. Burana Açık Hava Müzesi Hatıra Madalyası'nın Ön ve Arka Yüzü

ЕК 3. Burana Minaresinin Fotoğrafçı M. Barabanov Tarafından 1 Eylül 1968 Tarihinde Çekilen ve 1927 Yılındaki Temel Tamirini Gösteren Fotoğraf

EK 4. Arkeologların Burana'nın Önünde 1 Haziran 1970 Tarihinde Kapsamlı Restorasyondan Önce Çekilmiş Fotoğrafı

